

Ю.П. ОСТАПЕНКО*

*Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана,
м. Київ, Україна*

Управління навантаженням з податку на додану вартість в діяльності суб'єктів господарювання

Сучасні умови господарювання в Україні характеризуються надмірним рівнем податкового навантаження на бізнес та нестабільністю податкового законодавства, що стримує розвиток підприємницької діяльності суб'єктів господарювання. Тому одним із основних чинників зростання бізнесу є створення ефективного і гнучкого механізму оптимізації навантаження зі сплати податків на підприємстві. Метою статті є систематизація існуючих способів управління навантаженням з податку на додану вартість в діяльності суб'єктів господарювання, а також обґрунтування можливих шляхів оптимізації податкових платежів з ПДВ. Розкрито особливості формування податкового навантаження на діяльність суб'єктів господарювання в умовах реформування податкової системи України. З метою ефективного управління навантаженням з податку на додану вартість на підприємстві запропоновано: організувати систему постійного контролю залишку грошових коштів на електронному рахунку, який відкрито у кожного платника ПДВ, у системі електронного адміністрування ПДВ; організувати систему контролю за договорами на отримання товарних цінностей (послуг); налагодити партнерські відносини з контрагентами-постачальниками та покупцями. Крім того, для зменшення податкового навантаження з ПДВ в діяльності суб'єктів господарювання запропоновано такі заходи: розробити календар-графік платежів і закупівель; узгоджувати авансові платежі та закупівлі з постачальниками; скласти план-календар реєстрації власних податкових накладних (податкового зобов'язання) та отриманих від постачальника (податковий кредит); налагодити договірні відносини з контрагентами-постачальниками з обумовленням в договорі умов оплати і реєстрації податкових накладних.

Ключові слова: податок на додану вартість, оптимізація оподаткування, податкові платежі, суб'єкти господарювання, управління податковим навантаженням.

DOI [https://doi.org/10.33146/2307-9878-2021-1\(91\)-70-75](https://doi.org/10.33146/2307-9878-2021-1(91)-70-75)

Yu.P. OSTAPENKO

Kyiv National Economics University named after Vadym Hetman, Kyiv, Ukraine

Management of Tax Burden on Value-Added Tax at the Enterprise Level

Modern economic conditions in Ukraine are characterized by an excessive level of tax burden on business and the instability of tax legislation, which hinders the development of entrepreneurial activities of business entities. Therefore, one of the main factors of business growth is the creation of an effective and flexible mechanism for optimizing the tax burden at the enterprise level. The purpose of the article is to systematize the existing methods of management of tax burden on value-added tax at the enterprise level, as well as to substantiate possible ways to optimize tax payments for VAT. The features of the formation of the tax burden on the activities of business entities were disclosed in the context of reforming the tax system of Ukraine. For the purpose of effective management of the value added tax burden at the enterprise, it was proposed: to organize a system of constant monitoring of the balance of funds on the electronic account, which is open for each VAT payer, in the electronic VAT administration system; to organize a control system under contracts for the receipt of commodity values (services); to establish partnerships with contractors-suppliers and buyers. In addition, to reduce the tax burden on VAT in the activities of business entities, the following measures have been proposed: to develop a calendar-schedule of payments and purchases; to coordinate advance payments and purchases with suppliers; to draw up a plan-calendar for registering your own tax invoices (tax liability) and received from the supplier (tax credit); to establish contractual relations with contractors-suppliers from the conditions of payment and registration of tax invoices stipulated in the contract.

Keywords: value added tax, tax optimization, tax payments, business entities, tax burden management.

* Остапенко Юлія Петрівна, доцент кафедри податкового менеджменту та фінансового моніторингу Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана (м. Київ), кандидат економічних наук.
ORCID 0000-0002-5819-5272

Постановка проблеми. Діяльність вітчизняних підприємств супроводжується постійними змінами та доповненнями щодо порядку оподаткування, значним впливом контролюючих органів на ведення бізнесу, відсутністю чітких орієнтирів розвитку та стимулів збільшення прибутковості діяльності підприємств. Існуюча система оподаткування змушує менеджмент підприємств оптимізувати своє податкове навантаження. Виникає необхідність пошуку рівноваги між тягарем і вигодами оподаткування, між примусом і свідомим вибором сплати податків та зборів. За таких умов ефективне управління податковим навантаженням на підприємствах має сприяти оптимізації загальнодержавних податкових платежів, в тому числі податку на додану вартість (ПДВ), питома вага якого є суттєвою у загальній сукупності всіх податкових платежів на рівні підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутність податкового навантаження та його вплив на економічну активність суб'єктів господарювання розкрито в працях таких вітчизняних та зарубіжних науковців як: П.К. Бечко, Д. Відласін, Дж. Вілсон, О.М. Лібман, Н.В. Лиса, Д. Мітчел, Н.В. Ткачук, Н.Ф. Стеблюк, А.О. Філін. Проблеми впливу податків на економіку країни вивчали В.Л. Андрущенко, Ю.Б. Іванов, Т.М. Одінцова.

Як зазначає Н.В. Ткачук, при розробці механізму оптимізації податків розглядаються фактори макро- та мікроекономічного впливу на рівень оподаткування підприємств. Такі фактори вказують на першочерговість впливу податкової оптимізації при плануванні. Макроекономічні фактори розглядаються як такі, що не можуть коригуватися, але чинять значний вплив на діяльність підприємства. До них відносять економічну ситуацію в країні, рівень податкового навантаження на економіку, принципи державної податкової політики та нормативно-правове поле [15, с. 123].

Для побудови механізму податкової оптимізації підприємницької діяльності особливе значення має бюджетування, під час якого прогнозуються суми податкових платежів на плановий період. Податкове бюджетування є підсумковою частиною корпоративного податкового планування, регулювання та контролю, а також комбінованим способом оптимізації податкових потоків суб'єктом господарювання. Податкове бюджетування базується на виборі оптимальних рішень у сфері податкових доходів і витрат з метою отримання максимального податкового прибутку з подальшим ухваленням рішень щодо його ефективного використання [3, с. 221].

Вагомий внесок у формування наукового підґрунтя оптимізації сплати ПДВ через механізм податкового планування на підприємствах внесли І.Б. Атаманенко, О.М. Антіпов, Н.М. Краус. Як зазначає І.Б. Атаманенко, податкове планування передбачає всебічне використання нюансів чинного податкового законодавства з метою досягнення найкращого результату діяльності з позиції податкових наслідків [2, с. 196].

Динаміку рівня податкового навантаження на макро- та мікрорівнях досліджували такі вчені як Л.І. Новосельська, Г.В. Ползікова, Ю.Б. Іванов, В. Корнус, Ю.В. Гершман та ін. Погоджуємося з Л.І. Новосельською, що на мікрорівні застосування показника податкового навантаження на підприємство (юридичну особу) набуло широкого вжитку. Сплачені податки реально впливають на фінансовий стан підприємства як окремий суб'єкт господарської діяльності, зменшуючи його оборотні кошти і обмежуючи можливості інвестування нерозподіленого прибутку в розвиток виробництва, підвищення заробітної плати працівникам [8].

Відаючи належне та високо оцінюючи результати досліджень, пов'язаних із комплексними проблемами впливу податкового навантаження на діяльність суб'єктів господарювання, проведених зазначеними науковцями, вважаємо, що додаткових напрацювань потребують конкретні підходи до організації управління навантаженням з податку на додану вартість з метою мінімізації сплати ПДВ на підприємстві.

Метою статті є систематизація існуючих способів управління навантаженням з податку на додану вартість в діяльності суб'єктів господарювання, а також обґрунтування можливих шляхів оптимізації податкових платежів з ПДВ.

Методика дослідження. Для досягнення поставленої мети автором використано такі методи і прийоми теорії пізнання як аналіз і синтез, встановлення причинно-наслідкових зв'язків та абстрактно-логічний метод, порівняння, узагальнення, графічний та статистичний методи.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах оптимізація податків стала одним із найважливіших завдань управління діяльності суб'єктів господарювання. Податкова оптимізація проявляється у виборі платником податків найвигідніших правових форм здійснення діяльності з метою обчислення оптимальної суми податків у конкретних умовах господарювання згідно з діючим законодавством.

Надмірне податкове навантаження є однією з основних причин, яка змушує платників податків вдаватися до податкової оптимізації з метою зменшення податкового тягара, оскільки рівень податкового навантаження на платника податків є основним чинником схилення платника податків в сторону оптимізації оподаткування. Під оптимальним рівнем податкового навантаження розуміють рівень, при якому платники податків, відносно до своєї платоспроможності, згодні платити встановлені державою податкові платежі, одержуючи від держави якісні суспільні блага [6].

Більшість науковців дотримуються думки, що податкове навантаження це якісний показник податкової системи держави, який відображає її вплив на результати діяльності суб'єктів господарювання та розраховується як відношення податкових платежів до певного результативного показника, наприклад: ВВП, виручки, чистого

прибутку тощо. Тобто його суть виражають через трактування методики його розрахунку.

Так, професор Ю.Б. Іванов зазначає, що податкове навантаження – це показник, що характеризує частку нарахованих податків і зборів, які платник має оплатити для поповнення дохідної частини бюджету [13]. Водночас В.Л. Андрущенко визначає податкове навантаження як відношення податкових надходжень до бюджету та ВВП [11].

Очевидно, що не існує єдиного підходу до розрахунку податкового навантаження як на макро-, так і на мікрорівні, а показник податкового навантаження з податку на додану вартість найчастіше розглядають у складі податкового навантаження на споживання та як відношення податкових надходжень від ПДВ до податкової бази (доданої вартості).

Показник податкового навантаження на рівні підприємства відіграє важливу роль у управлінні підприємства. Чинні законні способи зниження податкового тягаря, як правило, ґрунтуються на: виборі господарської тактики й стратегії, стимульованих державою через зниження податків і відрахувань; виконанні правил бухгалтерського обліку, що дозволяють скоротити оподатковувані статті витрат; дотриманні нормативів, що беруть участь у зменшенні оподаткованого прибутку [8].

У період кризи загострюється проблема нестачі вільних оборотних активів на підприємствах, відповідно легальні шляхи мінімізації податкових платежів можуть частково вирішити зазначену проблему.

Дотримуючись вимог ст. 67 Конституції України згідно якої «кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом» [5], І.Б. Атаманенко зазначає, що зменшувати загальну суму податкових платежів, у тому числі і по податку на додану вартість, не порушуючи вимог чинного податкового законодавства, не заборонено [2].

Відповідно до Податкового кодексу України податок на додану вартість – це загальнодержавний непрямий податок, який нараховується та сплачується відповідно до норм розділу V ПКУ (п. 14.1.178 ПКУ) [10]. Тобто, ПДВ – це непрямий податок, який входить до ціни товарів (робіт, послуг) та сплачується покупцем, але його облік та перерахування до державного бюджету здійснює продавець. Розміри ставок ПДВ в Україні визначені ст. 193 ПКУ [10], а саме: 20 %, 0 % і 7 %.

Вплив ПДВ на показники фінансово-господарської діяльності підприємства залежить від галузі діяльності, товарів, що виробляються, фінансових можливостей покупців. Основні форми впливу ПДВ на діяльність підприємства, пов'язані з:

- Ø загальним підвищення цін;
- Ø обмеженням обсягу виробництва і реалізації продукції;
- Ø нагромадженням нереалізованих товарів;
- Ø обмеженням купівельної спроможності споживачів;

Вплив податку на додану вартість на діяльність підприємства великою мірою залежить від призначення товару й типу покупця. Якщо покупець використовує придбаний товар як засіб виробництва, а отже, має можливість відшкодувати суми ПДВ, що входять у ціну, із бюджету, то, найімовірніше, що ні підвищення, ні пониження ставок ПДВ не справлятимуть значного впливу на фінансовий стан продавця товару. Якщо покупець використовує придбаний товар як предмет споживання, а отже, не має можливості відносити суми ПДВ на розрахунки з бюджетом, то, очевидно, що ефект від зміни ставок ПДВ розглядатиметься між товаровиробником-продавцем і споживачем відповідно до особливостей еластичності попиту на цей товар.

В умовах стрімкої зміни податкового законодавства, податкові платежі з ПДВ стали об'єктом управління в діяльності суб'єктів господарювання.

Полегшити навантаження зі сплати ПДВ можна оптимізувавши його, тобто здійснивши організаційні заходи в межах чинного законодавства, пов'язані зі створенням і супроводом найбільш ефективних способів і договірних взаємовідносин між підприємством та контрагентами. З метою ефективного управління навантаженням з податку на додану вартість на підприємстві необхідно:

– організувати систему постійного контролю залишку грошових коштів на електронному рахунку, який відкрито у кожного платника ПДВ, у системі електронного адміністрування ПДВ. Це дозволить уникнути ситуацій несвоєчасної реєстрації податкових накладних в Єдиному реєстрі податкових накладних (ЄРПН) і відповідно сприятиме запобіганню штрафних санкцій за порушення строків реєстрації податкових накладних;

– організувати систему контролю за договорами на отримання товарних цінностей (послуг) з метою оптимізації баз оподаткування операцій з постачання: товарів (послуг); самостійно виготовлених товарів (послуг); необоротних активів;

– налагодити партнерські відносини з контрагентами-постачальниками та покупцями з метою недопущення порушення строків реєстрації податкових накладних в ЄРПН. Це забезпечить можливість своєчасно врахувати податковий кредит (ПК) у процесі розрахунку ПДВ, що підлягає сплаті до бюджету та зареєструвати податкові накладні за власними податковими зобов'язаннями з ПДВ без поповнення електронного рахунку з поточного розрахункового рахунку підприємства. Крім цього, через механізм підтвердження податкового кредиту, податок на додану вартість запроваджує суттєву відповідальність платників податків. Абсурдною є ситуація, коли добросовісний покупець несе значні фінансові витрати через зловживання контрагента, який продав йому товари або послуги.

Для того, щоб підприємству у законний спосіб зменшити суму ПДВ, яка підлягає сплаті до бюджету, що, в свою чергу, призведе до зменшення

податкового навантаження та вилучення коштів з обороту, необхідно вжити наступних заходів:

1. Розробити *Календар-графік платежів і закупівель*; узгоджувати авансові платежі та закупівлі з постачальниками.

За наявності такого календаря є можливість спланувати виконання зобов'язань перед іншими контрагентами з реєстрації власних податкових накладних. Приклад календаря-графіка платежів і закупівель представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Календар-графік платежів і закупівель

Постачальник	Січень 2021				Лютий 2021			
	платежі		закупівлі		платежі		закупівлі	
	дата	сума	дата	сума	дата	сума	дата	сума
ТОВ «А»								
ТОВ «В»								
Разом								

Джерело: розроблено автором.

Ведення такого Календаря-графіка платежів і закупівель передбачає постійну роботу з його даними, зокрема, дані потрібно буде постійно змінювати, узгоджувати та переносити, але при цьому формується інформація щодо чітко визначених постачальників підприємства і зобов'язань перед ними. Коли керівництво має розуміння запланованих сум і дат платежів, можна аналізувати факт виконання графіка або причини його невиконання.

Ще одна перевага складання такого графіка – можливість заздалегідь зрозуміти проблеми, які

виникли з податковим навантаженням, щоб мати можливість і достатній період часу для виправлення ситуації.

2. Скласти *План-Календар* реєстрації власних податкових накладних (податкового зобов'язання) та отриманих від постачальника (податковий кредит); налагоджувати партнерські зв'язки і проводити активну роботу на рівні договорів. Приклад плану – календаря реєстрації податкових накладних наведено в таблиці 2.

Таблиця 2

План-календар реєстрації податкових накладних на підприємстві

Постачальники	Січень 2021						Покупці	Податкове зобов'язання					
	Податковий кредит							Податкове зобов'язання					
	01.01.-10.01.		11.01.-20.01.		11.01.-31.01.			01.01.-10.01.		11.01.-20.01.		11.01.-31.01.	
	дата	сума	дата	сума	дата	сума	дата	сума	дата	сума	дата	сума	
Під-во «А»							Під-во «В»						
.....												
Разом							Разом						

Джерело: розроблено автором.

У випадку значних обсягів реалізації, ПДВ може складати значну суму відрахувань до бюджету, тому підприємство, здійснюючи свою діяльність, повинно контролювати дотримання рівноваги між податковими зобов'язаннями і податковим кредитом протягом кожного звітного податкового періоду.

Порушення строку реєстрації ПН/РК загрожує платникам податків штрафом згідно з п. 120¹ ПКУ [10]. А саме, 10 % від суми ПДВ у ПН/РК (якщо прострочення становить до 15 к. дн.), а при більшому простроченні штраф збільшується пропорційно: 20-50 % залежно від кількості днів прострочення.

Тому, в будь-якому випадку доведеться домовлятися зі своїм контрагентом, адже дата виписування і реєстрації ПН прямо впливає на його ПК і вхідний регліміт (Σ НаклОтр).

3. Налагодити договірні відносини з контрагентами-постачальниками, зокрема:

– зазначити в договорі, що постачальники зобов'язані зареєструвати податкову накладну за

певних умов у визначені терміни, тобто прописати відповідальність за несвочасну реєстрацію податкових накладних;

– в договорі прописати обов'язковість попередньої оплати (30 % – якщо платник ПДВ або 15 % – якщо неплатник ПДВ) за умови реєстрації постачальником податкової накладної у терміни, які обумовлені договором поставки.

Слід пам'ятати, що відстрочення платежу клієнтом не тягне за собою значних штрафів (якщо це не прописано в договорі), а ось несвочасна сплата податків – так. Тому, якщо суб'єкт господарювання не бажає обмежувати себе в оборотних коштах, потрібно створити такі умови, щоб сплата значних сум не залежала від одного клієнта (або однієї оплати).

Висновки. Управління податковими потоками є важливою ланкою фінансово-господарської діяльності підприємства. Від професійно прийнятих рішень у сфері оподаткування залежить подальший

розвиток та можливості зростання підприємства. Оптимізація податкового навантаження дає змогу вибрати найвигідніший варіант оподаткування діяльності підприємства в рамках чинного законодавства.

В статті систематизовано існуючі способи управління навантаженням з податку на додану вартість в діяльності суб'єктів господарювання, а також обґрунтовано можливі шляхи оптимізації податкових платежів з ПДВ. З метою ефективного управління навантаженням з податку на додану вартість на підприємстві запропоновано: організувати систему постійного контролю залишку грошових коштів на електронному рахунку, який відкрито у кожного платника ПДВ, у системі електронного адміністрування ПДВ; організувати систему контролю за договорами на отримання товарних цінностей (послуг); налагодити партнерські відносини з контрагентами-постачальниками та покупцями. Це дозволить уникнути ситуацій несвоєчасної реєстрації податкових накладних в ЄРПН і відповідно сприятиме запобіганню штрафних санкцій за порушення строків реєстрації податкових накладних, а також забезпечить можливість своєчасно врахувати податковий кредит (ПК) у процесі розрахунку ПДВ, що підлягає сплаті до бюджету.

Крім того, для зменшення податкового навантаження з ПДВ в діяльності суб'єктів господарювання запропоновано: скласти календар-графік платежів і закупівель; узгоджувати авансові платежі та закупівлі з постачальниками; скласти план-календар реєстрації власних податкових накладних (податкового зобов'язання) та отриманих від постачальника (податковий кредит); налагодити договірні відносини з контрагентами-постачальниками з обумовленням в договорі умов оплати і реєстрації податкових накладних.

За наявності таких календарів є можливість спланувати виконання зобов'язань перед іншими контрагентами з реєстрації власних податкових накладних та контролювати дотримання рівноваги між податковими зобов'язаннями і податковим кредитом протягом кожного звітного податкового періоду.

Запровадження механізму оптимізації податкового навантаження на підприємстві є головною умовою його стабільного розвитку. Використання запропонованих методів оптимізації та вибір оптимального варіанту оподаткування дасть можливість підприємству сплачувати податкові платежі в необтяжливому для нього розмірі, направляти зекономлені кошти на подальший розвиток та зменшити податкові ризики.

4 Список використаних джерел

1. Антіпов О. М., Новоточинова О. О. Податкове планування як засіб оптимізації сплати ПДВ та податку на прибуток. *Наукові вісті Давіського університету*. 2013. № 10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdu_2013_10_3
2. Атаманенко І. Б. Податкове планування в системі управління фінансами підприємств. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Сер. Економіка. 2009. Вип. 11. С. 193-198.
3. Бечко П. К., Лиса Н. В. Податковий менеджмент: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.]. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 288 с.
4. Гершман Ю. В. Нормативно-правові засади контролю операцій оподаткування ПДВ сільськогосподарських підприємств. *Облік і фінанси*. 2018. № 2(80). С. 69-75.
5. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://goo.gl/KzN5Wf>
6. Корнус В., Квасов В., Пономарьов О. Оцінка податкового навантаження на рівні підприємств. *Економіст*. 2007. № 10. С. 17-19.
7. Краус Н. М. Податкове планування на мікрорівні в національній економіці: інноваційний аспект. *БізнесІнформ*. 2012. № 5. С. 204-207.
8. Новосельська Л. І. Методи оцінювання рівня податкового навантаження на підприємства. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2013. Вип. 23.10. С. 239-244.
9. Одінцова Т. М. Вплив податкового навантаження на економічний розвиток регіонів: кластерний підхід. *Облік і фінанси*. 2018. № 1(79). С. 114-123.
10. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
11. Податкові важелі та стимули розвитку господарських систем (теоретичні засади та практика використання) / за заг. ред. В. Л. Андрущенко, В. М. Мельника. Ірпінь : Національний університет ДПС України, 2006. 210 с.
12. Ползікова Г. В. Методи та інструменти податкової оптимізації. *Економічний простір*. 2015. № 93. С. 221-229.
13. Проблема розвитку податкової політики та оподаткування / за заг. ред. Ю. Б. Іванова. Х. : ІНЖЕК, 2007. 448 с.
14. Стеблюк Н. Ф., Філін А. О. Вплив податкового навантаження на діяльність підприємств. *Молодий вчений*. 2015. № 8. С. 80-86.
15. Ткачук Н. В. Вплив податкового навантаження на діяльність суб'єктів господарювання в умовах реформування фінансової системи України. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2015. № 4. С. 121-128.

4 References

1. Antipov, O. M., Novotochynova, O. O. (2013). Podatkove planuvannia yak zasib optymizatsii splaty PDV ta podatku na prybutok [Tax planning as a way of optimizing the payment of VAT and income tax]. *Naukovi visti Dalivskoho universytetu*, (10). Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdu_2013_10_3
2. Atamanenko, I. B. (2009). Podatkove planuvannia v systemi upravlinnia finansamy pidpriemstv [Tax planning in the financial management system of enterprises]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seriiia Ekonomika*, (11), 193-198.
3. Bechko, P. K., Lysa, N. V. (2009). Podatkovi menedzhment [Tax management]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury.
4. Hershman, Yu. V. (2018). Normatyvno-pravovi zasady kontroliu operatsii opodatkovannia PDV silskohospodarskykh pidpriemstv [Regulatory and Legal Framework for Control of Value Added Tax in Agriculture]. *Oblik i finansy*, 2(80), 69-75.
5. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. (28.06.1996). Retrieved from <http://goo.gl/KzN5Wf>
6. Kornus, V., Kvasov, V., Ponomarov, O. (2007). Otsinka podatkovoho navantazhennia na rivni pidpriemstv [Assessment of the tax burden at the enterprise level]. *Ekonomist*, (10), 17-19.
7. Kraus, N. M. (2012). Podatkove planuvannia na mikrorivni v natsionalnii ekonomitsi: innovatsiinyi aspekt [Micro-level tax planning in the national economy: an innovative aspect]. *BiznesInform*, (5), 204-207.
8. Novoselska, L. I. (2013). Metody otsiniuvannia rivnia podatkovoho navantazhennia na pidpriemstva [Methods for assessing the level of tax burden on enterprises]. *Naukovi visnyk NLTU Ukrainy*, (23.10), 239-244.
9. Odintsova, T. M. (2018). Vplyv podatkovoho navantazhennia na ekonomichnyi rozvytok rehioniv: klasternyi pidkhid [Influence of Tax Burden on Economic Development of Regions: The Cluster Approach]. *Oblik i finansy*, 1(79), 114-123.
10. Podatkovi kodeks Ukrainy [Tax Code of Ukraine]. (02.12.2010). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
11. Andrushchenko, V. L. (ed.), Melnyk, V. M. (ed.) (2006). Podatkovi vazheli ta stymuly rozvytku hospodarskykh system (teoretychni zasady ta praktyka vykorystannia) [Tax levers and incentives for the development of economic systems (theoretical principles and practice of use)]. Irpin: Natsionalnyi universytet DPS Ukrainy.
12. Polzikova, H. V. (2015). Metody ta instrumenty podatkovoi optymizatsii [Methods and tools of tax optimization]. *Ekonomichnyi prostir*, (93), 221-229.
13. Ivanov, Yu. B. (ed.) (2007). Problema rozvytku podatkovoi polityky ta opodatkovannia [The problem of tax policy development and taxation]. Kharkiv: INZhEK.
14. Stebliuk, N. F., Filin, A. O. (2015). Vplyv podatkovoho navantazhennia na diialnist pidpriemstv [The impact of the tax burden on the activities of enterprises]. *Molodyi vchenyi*, (8), 80-86.
15. Tkachuk, N. V. (2015). Vplyv podatkovoho navantazhennia na diialnist subiektiv hospodariuvannia v umovakh reformuvannia finansovoi systemy Ukrainy [The impact of the tax burden on the activities of economic entities in terms of reforming the financial system of Ukraine]. *Ekonomichnyi chasopys Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*, (4), 121-128.